

GEZANTEN VAN HET LICHT

Wie het leest, wordt getuige

JOHN VAN DE GEEST

Inhoud

Proloog	3
1 De merklap	4
2 Zeven tekens	10
<i>Blanco bladzijde I</i>	16
3 De trap in het Prinsenhof	18
4 De bibliothecaresse	25
5 Het ontzet	32
6 Het eerste katern	40
7 De dierkens in het regenwater	48
<i>Blanco bladzijde II</i>	54
8 De slinger	56
9 De bewoners van andere werelden	62
10 Het aanbod	68
11 Het uurwerk in de bedstee	75
12 De dag van de samenstand	83
<i>Blanco bladzijde III</i>	89
13 Het watermerk	91
14 De boom der kennis	97
15 De kogelgaten	106
16 Geen heiligen	113
17 Het Groene Zoodje	119
<i>Blanco bladzijde IV</i>	129
18 Het Rampjaar	131
19 Het dagboek van Anna	140
<i>Blanco bladzijde V</i>	148
20 De naald van Anna	150
21 De kist van Loevestein	160
22 De moed van een vrouw	167
23 Het bloed van Thomas	173
24 Eigen hand	179
25 De tegenspraak	187
26 De donkere bladzijde	193
27 Twee kolommen	199
28 De kelders van Elmina	206
<i>Blanco bladzijde VI</i>	213
29 Zondag in Breda	215
30 De lege kluis	224
31 De papieren van de prins	231
32 Ongeloof en bedrog	237
33 De getuige der eerlijke twijfel	243
34 Onder de roos	249
35 Het graf bij de Nieuwe Kerk	255
<i>Blanco bladzijde VII</i>	261
36 Het aanbod van de rijke tak	263
37 Het vuur in Wassenaar	269
38 De laatste troef	275
39 De namen	282
40 De laatste bladzijde	290
Epiloog	302
<i>De laatste blanco bladzijde</i>	307
Historisch nawoord	310

Tijdslijn

- 1564 Willem van Oranje pleit in de Raad van State voor vrijheid van geweten
- 1574 Beleg en ontzet van Leiden; de jonge Pieter van Delen begint op te schrijven wat hij ziet
- 1579 De Unie van Utrecht regelt in artikel 13 de vrijheid van geweten in de gewesten
- 1584 Moord op Willem van Oranje in het Prinsenhof; Pieter van Delen begint het Getuigenboek
- 1619 Johan van Oldenbarnevelt wordt op het Binnenhof onthoofd
- 1621 Hugo de Groot ontsnapt in een boekenkist uit Loevestein
- 1622 De getuigenis van Hugo de Groot, geschreven in Parijs
- 1657 De remonstrantie van Vlissingen in Nieuw-Nederland
- 1665 Michiel de Ruyter aan de Goudkust; zeven namen in een brief uit Elmina
- 1672 Moord op Johan en Cornelis de Witt; Machteld van Delen schrijft wat zij zag
- 1675 De getuigenis van De Ruyter in Amsterdam
- 1677 De brief van Spinoza, de tegenspraak; de getuigenis van Leeuwenhoek
- 1694 De getuigenis van Christiaan Huygens op Hofwijck
- 1774 Dominee Alta voorspelt het einde der wereld; Eisinga begint zijn planetarium
- 1781 De getuigenis van Eise Eisinga
- 1840 Willem Jacob Verhoef stelt het register op
- 1858 Jhr. Hendrik Rutgers van Rozenburg leent het boek en verwisselt het blad van Huygens
- 1876 De getuigenis van Groen van Prinsterer en de ontmaskering
- 1939 Johan Huizinga merkt een gewijzigde catalogusbeschrijving op
- 1943 Anna Verhoef verdeelt het boek in zeven katernen en begint ze te verbergen
- 1944 Het laatste katern en de tegenspraak worden verborgen
- 1946 Anna borduurt de merklap
- 1947 Anna vertrekt naar Amerika
- 2026 Het venster bij het Eemmeer blijft gesloten
- 2028 Claire vindt de merklap in Bowne House, Flushing

Proloog

Delft – 10 juli 1584

DE schoten vielen kort na het middagmaal, drie zo snel na elkaar dat Pieter van Delen ze later als één enkel geluid zou blijven horen, en in de schrijfkamer van het Prinsenhof trok zijn ganzenveer een zwarte streep dwars over een brief aan de Staten. Toen hij de trap bereikte, lag de prins al op de onderste treden, met zijn hoofd tegen de muur en de prinses naast hem op haar knieën, en niemand in het trappenhuis wist wie het eerste bevel moest geven.

Die nacht haalde hij een ongebruikt register uit de kast, een boek in kalfsleer dat bedoeld was voor rekeningen die niemand meer zou betalen, en schreef op de eerste bladzijde de datum en daaronder één regel. *Wij verzamelen getuigen, geen heiligen.*

De inkt was nog niet droog toen er werd geklopt. In de deuropening stond een man met regenwater in zijn baard, die een gevouwen brief omhooghield waarvan het zegel zeven lijnen in een gesloten cirkel toonde.

‘U hebt iets opgeschreven wat niet in een boek hoort,’ zei hij.

Pieter legde zijn hand plat op het register. ‘Dan had uw meester het zelf moeten komen halen.’

De vreemdeling glimlachte, alsof hij een antwoord hoorde dat hij al kende, en stapte terug in de regen zonder de brief achter te laten.

1

De merklap

Flushing, New York – zaterdag 7 oktober 2028

HET was John die het bezoek had bedacht, en John die het die ochtend op de website van zijn vakgroep had gezet, met een foto van de houten gevel en een enthousiaste alinea over de oudste plek van godsdienstvrijheid in Amerika, en Claire had er niet bij stilgestaan dat iemand anders dat bericht ook zou lezen. Ze dacht er pas weer aan toen het te laat was.

Bowne House lag achter een laag hek tussen de bomen en de drukke straten van Queens, een houten huis met een steil dak dat niet leek te horen bij de nagelstudio's, de bussen en de flats die verderop boven de daken uitstaken. Het was ouder dan de stad eromheen, en dat was precies de reden waarom John ervan hield. Hij zette de motor uit, bleef nog even met zijn handen op het stuur zitten en keek naar de gevel zoals andere mannen naar een oldtimer keken.

'Zestienzevenenvijftig,' zei hij. 'Toen schreven de inwoners van dit dorp een brief aan hun gouverneur, waarin ze weigerden hun burens te vervolgen om hun geloof. Quakers, nota bene, die bij Stuyvesant ongeveer even geliefd waren als de pest. En weet je waarop ze zich beriepen?'

'Op Nederlandse beginselen,' zei Claire, omdat hij het haar die week al drie keer had verteld.

‘Op de wet van Holland.’ Hij grijnsde. ‘Je land heeft meer naar Amerika gebracht dan tulpen en speculaas, schat.’

Ze glimlachte, en het verbaasde haar nog steeds hoe gemakkelijk dat ging sinds ze hem kende. Twee jaar lang had ze een ander leven opgebouwd, met een baan aan Rutgers University, een appartement in New Brunswick met uitzicht op de Raritan en avonden waarop ze niet meer ieder onbekend nummer naliep en niet meer wakker schrok van een auto die te lang voor de deur stond. John wist dat er in Nederland iets was gebeurd waardoor ze was vertrokken. Hij had nooit gevraagd hoeveel, en zij had het nooit verteld.

Binnen rook het naar boenwas en oud hout. Een vrijwilligster met een leesbril aan een kettinkje leidde hen langs lage kamers met balkenplafonds en vitrines met tinnen borden, en bij de kopie van de remonstrantie bleef John staan om haar uit te leggen wat zij al dertig jaar wist. De vrouw luisterde met de geduldige vriendelijkheid van iemand die gewend was aan mannen die haar haar eigen museum uitlegden.

‘Luister,’ zei John tegen Claire, en hij las een regel voor van het vergeelde papier achter het glas, in het stijve Engels van 1657. Het ging over de wet van liefde, vrede en vrijheid, die volgens de dertig ondertekenaars ook gold voor joden, Turken en Egyptenaren, en over hun weigering de hand te slaan aan wie in hun stad een ander geloof had. ‘Dertig boeren en ambachtslieden,’ zei hij. ‘Ze wisten dat Stuyvesant hen ervoor kon laten opsluiten, en een paar heeft hij ook laten opsluiten. Ze schreven het toch. Daar begint dit land, Claire. Niet in Philadelphia. Hier, met een paar handtekeningen van mensen die niet eens wisten of hun naam goed gespeld was.’

Claire knikte, en dacht aan een ander land aan de overkant van de oceaan, waar zij en Marieke twee jaar eerder ook iets hadden uitgesproken wat een machtige familie liever niet had gehoord, en wat dat had gekost. Ze liep door naar de achterkamer.

Aan de verste wand hing, in een eenvoudige houten lijst achter glas, een merklap. Ze zou er voorbij zijn gelopen als het licht van het raam er niet op dat moment schuin overheen was gevallen, zodat de kleuren van het garen even oplichtten. Het waren alfabetten in kruissteek, zoals ieder meisje ze vroeger had geleerd, met daaronder een rij van zeven kleine figuren in rood en blauw. Een lensje met een handvat. Een slinger aan een draad. Een zon met kleine bollen eromheen. Een ronde vrucht met een

blaadje. Een gesloten kist. Een anker. Een opengeslagen boek met een kruis op de rug.

Onder de figuren stond één regel. *Wie de werken begrijpt, moet ook de getuigen zoeken.*

Claire las hem twee keer, langzamer dan nodig was. Een spreuk op een merklap ging over deugd, over ijver of over de Heer die het huis bouwde. Dit was geen spreuk. Dit was een opdracht, en wie hem had geborduurd, had een lezer in gedachten gehad die nog niet bestond.

Helemaal onderaan, in de rand, stonden initialen en een jaartal: A.V. 1946. En daaronder, in een andere kleur, een vaal geelgroen dat bijna wegviel tegen het ongebleekte linnen, één naam die er niet bij leek te horen. *Spinoza.*

‘Een merkwaardige combinatie,’ zei John, die achter haar was komen staan.

‘Waarom?’

‘Omdat Spinoza bij de helft van die figuren niet aan tafel zou zijn uitgenodigd. Kijk, als dat een anker is, en dat een kist, dan zit je bij admiraals en bij...’ Hij aarzelde. ‘Ik weet het niet. Jouw land, jouw helden. Maar Spinoza hoort er niet tussen. Hij staat er ook niet tussen. Hij staat eronder.’

‘Alsof hij erbij hoort en ook niet,’ zei Claire.

Ze haalde haar telefoon tevoorschijn en fotografeerde de merklap in zijn geheel, daarna de rij figuren, daarna de regel en de initialen, en ten slotte, zo dichtbij als de lens toeliet, de naam in de rand. Er was één persoon die deze tekens zou kunnen plaatsen, en die zat aan de andere kant van de oceaan. Claire had haar in twee jaar vaker gebeld dan ze aan John had toegegeven.

Het was in het glas van de vitrine dat ze hem zag. Een man stond een paar meter achter haar in de deuropening, in een lange grijze jas, met kortgeknipt donker haar en een gezicht dat zo gewoon was dat het in haar geheugen al begon te vervagen terwijl ze ernaar keek. Hij keek niet naar de merklap. Hij keek naar haar telefoon.

Toen ze zich omdraaide, knikte hij beleefd, zoals museumbezoekers naar elkaar knikken, en liep de gang in. Pas toen hij weg was, merkte ze dat er nog iemand in de kamer stond, bij het raam, iemand van wie ze later niets kon beschrijven, geen jas, geen gezicht, geen leeftijd. Die persoon

keek niet naar de merklap en niet naar haar telefoon. Die keek naar haar, aandachtig, zonder haast, zoals je kijkt naar iemand van wie je wilt weten wat ze nu gaat doen. Toen Claire weer opkeek, was het raam leeg.

Claire had de gewoonte om in musea eerst naar de mensen te kijken en daarna pas naar de voorwerpen. Het was een gewoonte uit de tijd waarin ze voor een man had gewerkt die haar had geleerd dat voorwerpen niet logen en mensen voortdurend. Inmiddels wist ze dat het ingewikkelder was. Ook een voorwerp kon worden gedwongen te liegen, met een verkeerd bijschrift of een verzwegen herkomst, en een voorwerp kon worden gekocht door iemand die er nooit over wilde praten.

Ze liep terug naar de voorkamer, waar John nog altijd de remonstrantie besprak, en vroeg de vrijwilligster of de merklap veel belangstelling trok.

De vrouw keek haar over haar leesbril aan. 'Vreemd dat u dat vraagt. Tot vorige week niemand. In twintig jaar niet.' Ze trok een map van onder de balie en sloeg die open bij een getypt formulier. 'Vorige week was hier een heer die het stuk wilde laten uitlenen, voor conservering, zei hij. Namens een stichting. Hij heeft bijna een uur voor die vitrine gestaan en wilde weten of iemand ooit de achterkant had gefotografeerd. Ik heb gezegd dat daarover het bestuur beslist. Een formulier wilde hij niet invullen.'

'Liet hij een naam achter?'

'Nee. Een accent, dat wel. Europees. Net als het uwe.'

Naast de beschrijving van de merklap op het formulier stond een klein potloodteken: een cirkel met een rechte streep erdoor. Claire vroeg wie het had gezet. De vrijwilligster haalde haar schouders op en keek naar de deur van het kantoortje achter de balie.

'Alleen de directeur heeft die map in handen gehad.'

Claire maakte geen foto. Ze schreef de beschrijving en het teken over op de achterkant van haar toegangskaartje, met een balpen die ze van de balie leende, en stopte het kaartje in haar portemonnee, achter haar rijbewijs.

Ze ging nog één keer terug naar de achterkamer. De man in de grijze jas was nergens te zien. De merklap hing er zoals hij er al twintig jaar hing, en terwijl ze er nu zonder telefoon naar keek, met haar gezicht vlak bij het glas, zag ze iets wat op de foto's niet te zien zou zijn. Naast de initialen liep een draad die niet bij de rest hoorde. Hij was even rood als het garen van de A, maar glanzender en strakker, en hij liep onder twee oude steken door

alsof iemand de lap jaren later nog eens ter hand had genomen om er iets aan toe te voegen zonder het patroon te veranderen. Ze kon niet zien wat. Ze wist alleen dat een borduurster die een werk afrondde en het daarna toch weer openmaakte, daar een reden voor had.

Buiten was Bowne Street druk en alledaags. Een fietskoerier zigzagde tussen de auto's door, een bus zuchtte bij de halte en twee vrouwen met boodschappentassen ruzieden in het Koreaans. Claire keek beide kanten op. Ze zag geen grijze jas, alleen in de ruit van een geparkeerde auto een vluchtige weerspiegeling die net zo goed van haarzelf kon zijn, en juist dat maakte haar onrustig. Ze kon niet bewijzen dat ze werd gevolgd. Ze kon evenmin verklaren waarom ze zich bekeken voelde.

Ze vertelde het John pas in de auto, op de Long Island Expressway, met het verkeer in drie rijen naast hen en de skyline van Manhattan als een grijze muur in de verte. Ze vertelde over Nederland. Over haar vriendin Marieke, die historica was en die twee jaar geleden in de archieven van Amersfoort iets had gevonden wat een oude familie liever begraven had gehouden. Over de stenen door de ramen, de auto op de polderweg die hen bijna in de sloot had gedrukt, en de nacht bij het Eemmeer waarin ze met z'n drieën op een dijk hadden gestaan en hadden besloten iets niet te doen wat ze hadden kunnen doen. Over een man die Rutgersen heette, en over de reden waarom ze geen enkel bericht meer opende van een nummer dat ze niet kende.

John onderbrak haar niet één keer. Hij reed, met zijn ogen op de weg en zijn handen op tien voor twee, en toen ze klaar was, zweeg hij zo lang dat ze dacht dat hij boos was.

‘Dus je bent hierheen gekomen om te verdwijnen,’ zei hij ten slotte.

‘Ik dacht dat het voorbij was.’

‘En nu?’

Ze keek naar de foto's op haar scherm, naar de zeven kleine figuren in rood en blauw. ‘Nu denk ik dat iemand wist dat ik vandaag in dat huis zou staan.’

Hij keek haar aan, kort, en ze zag dat hij aan zijn website dacht. Hij zei niets. Ze hield van hem om dat zwijgen.

Ze stuurde de foto's naar Marieke met een paar regels eronder. *Gevonden in Bowne House, Flushing. A.V. 1946. Herken jij deze tekens? Er stond een man naar mijn telefoon te kijken. Ik weet dat dit klinkt alsof*

ik het me inbeeld. Ze drukte op verzenden voordat ze de laatste zin kon schrappen.

De telefoon bleef stil tot ze de Lincoln Tunnel in reden, onder de Hudson door, met de gele lichten die in strepen over de voorruit gleden. Toen trilde hij op haar schoot. Het was geen antwoord van Marieke. Het was een bericht van een nummer dat met eenendertig begon, een Nederlands nummer dat ze niet kende.

U had beter een andere foto kunnen maken.

Ze las het twee keer. Het licht gleed over het scherm, aan, uit, aan, uit, als een hartslag die niet de hare was.

‘Wat is er?’ vroeg John.

Ze draaide het scherm naar hem toe. Hij las het in één oogopslag, terwijl de tunnelwand een halve meter naast zijn spiegel voorbijschoot, en ze zag zijn handen zich om het stuur klemmen.

‘We gaan naar huis,’ zei hij. ‘We doen de deur op slot. En dan bellen we je vriendin.’

Claire keek naar het bericht, en daarna naar de foto van de merklap die erboven op het scherm stond. Een vrouw met de initialen A.V. had in 1946 zeven tekens geborduurd en er een naam onder gezet, en ze had de lap later nog eens opengemaakt om er iets aan toe te voegen wat niemand mocht zien. Tweeëntachtig jaar later wist iemand binnen een uur dat Claire hem had gefotografeerd.

Ze wist niet of het bericht een waarschuwing was of een dreiging. Een waarschuwing betekende dat ze nog kon kiezen. Ze dacht aan de man in de deuropening, die niet naar de merklap had gekeken als naar een erfstuk, maar als iemand die controleerde of een slot nog dicht zat, en ze wist dat de keuze niet meer aan haar was.

2

Zeven tekens

Den Haag – zaterdag 7 oktober 2028

HET restaurant aan de Denneweg was bijna leeg toen Marieke haar telefoon uit haar tas haalde, en ze deed het met het schuldgevoel van iemand die zichzelf had beloofd het ding het hele weekend niet aan te raken. Het scherm toonde eerst een nieuwsmelding die ze zonder lezen wilde wegvegen. *Tweede Kamer stemt op 14 november over Wet neutrale publieke ruimte. Kabinet verwacht krappe meerderheid.* Ze veegde hem weg. Daaronder stond het bericht van Claire.

Thomas zat tegenover haar met de rest van een glas rode wijn en de tevreden, wat loome blik van een man die voor het eerst in maanden niet aan bouwdoossiers, inventarissen en de begrotingsronde van de gemeente Amersfoort dacht. Het was een goede dag geweest. Ze hadden in het Mauritshuis voor het meisje met de parel gestaan, ze hadden over het Lange Voorhout gewandeld onder bomen die al begonnen te kleuren, en ze hadden de hele middag niet één keer over geschiedenis gepraat die meer was dan een mooi verhaal. Twee jaar geleden was het venster bij het Eemmeer dicht gebleven, twee jaar lang had niemand meer stenen door hun ramen gegooid, en Marieke had in die tijd geleerd dat rust geen leegte was maar een geschenk dat je elke ochtend opnieuw kreeg.

Ze opende de eerste foto en vergat binnen een paar seconden waar ze was.

Thomas zag het aan haar gezicht voordat ze een woord had gezegd. Hij kende haar sinds ze samen op de lagere school in Soest in de bank hadden gezeten, en hij zette zijn glas neer met de gelatenheid van iemand die begreep dat de avond een andere kant op ging.

‘Claire,’ zei ze, en ze draaide het scherm naar hem toe. ‘Een merklap in een museum bij New York. Kijk naar die tekens.’

Hij vergrootte de foto met twee vingers en las de regel onder de figuren voor zoals hij oude akten voorlas in de studiezaal, met aandacht voor ieder woord. ‘Wie de werken begrijpt, moet ook de getuigen zoeken.’ Hij keek op. ‘Getuigen. Dat is geen woord dat je toevallig kiest. *Daarom, dewijl wij zo groot een wolk der getuigen rondom ons hebben.* Hebreeën twaalf.’

‘Vers één,’ zei Marieke. ‘Na het hoofdstuk over de geloofshelden. Abel, Noach, Abraham, Mozes.’ Ze haalde het kleine zwarte opschrijfboekje uit haar tas dat ze altijd bij zich droeg en dat Thomas haar tweede geheugen noemde. ‘Een rij mensen die iets hebben gezien en ervoor hebben ingestaan. Zeven tekens. Zeven getuigen.’

Ze schreef de figuren onder elkaar, en terwijl de ober aan de tafel naast hen de kaarsen begon uit te blazen, werkten ze de rij af zoals ze vroeger als studenten kruiswoordpuzzels hadden opgelost, de een een woord en de ander de volgende letter.

Het lensje met het handvat was geen vergrootglas. Het was een plaatje met een gaatje erin en een schroefje eronder, en zo zagen de instrumenten van Antonie van Leeuwenhoek eruit, de lakenkoopman uit Delft die in een druppel regenwater de eerste levende wezens had gezien die geen mens voor hem had gezien. De slinger aan een draad kon een klok zijn, en wie in Nederland aan een slingerklok dacht, dacht aan Christiaan Huygens. De zon met de bolletjes eromheen was geen zon aan de hemel. Ze hing aan een plafond, zag Marieke toen ze inzoomde, want er liep een balk door het patroon.

‘Franeke,’ zei Thomas. ‘Eisinga. De wolkkammer die de hemel in zijn huiskamer bouwde.’

‘En de vrucht is geen sinaasappel.’

‘Een oranjeappel,’ zei Thomas. ‘Oranje.’

De gesloten kist met het slot herkende ieder schoolkind. Daarin was Hugo de Groot in 1621 uit Loevestein ontsnapt, terwijl de soldaten die hem droegen klaagden dat er wel een Arminiaan in moest zitten, zo zwaar was hij. Het anker kon een zeevaarder zijn of het oude teken van de hoop uit de catacomben, maar in een rij met Oranje en De Groot dacht Marieke onmiddellijk aan Michiel de Ruyter. Het open boek met het kruis op de rug was het moeilijkst, omdat het op iedere predikant en iedere theoloog van vier eeuwen kon slaan, maar de figuren leken in de tijd naar voren te lopen, van een prins uit de zestiende eeuw naar een wolkamer uit de achttiende, en een laatste getuige moest dus na Eisinga komen.

‘Zeven Nederlanders,’ zei Thomas. ‘En dan Spinoza eronder, apart, in een andere kleur. Alsof hij er wel bij hoort en ook niet.’

Marieke schreef de jaartallen erachter die ze uit haar hoofd wist, en toen ze klaar was, fronste ze. ‘Ze staan niet op volgorde. Kijk. Leeuwenhoek eerst, dan Huygens, dan Eisinga, en pas dan de prins. Oranje is honderd jaar ouder dan Leeuwenhoek. Wie zo zorgvuldig borduurt dat ze een sinaasappel een blaadje geeft, zet een prins niet per ongeluk op de vierde plaats.’

‘Dan is het geen volgorde van de geschiedenis,’ zei Thomas. ‘Dan is het een volgorde van iets anders.’

‘Van wat?’

Hij haalde zijn schouders op en schonk de laatste wijn in. ‘Als ik dat wist, zou ik geen archivaris zijn. Dan zou ik borduren.’

Ze lachte, maar ze zette een vraagteken achter de rij, groot, met een cirkel eromheen.

Marieke keek naar de initialen en het jaartal. *A.V. 1946*. Ze voelde het bekende kriebelen onder haar huid, de opwinding van een spoor dat ergens naartoe leidde, en ze herinnerde zich wat dat gevoel haar de vorige keer had gekost. Daarom zei ze het hardop, meer tegen zichzelf dan tegen hem.

‘Het is een merklap. Een vrouw heeft na de oorlog een rijtje vaderlandse helden geborduurd en is ermee naar Amerika vertrokken. Dat is alles.’

Thomas keek haar over de rand van zijn bril aan en zei niets, wat erger was dan wanneer hij iets had gezegd.

Toen belde Claire zelf, vanuit een auto ergens in New Jersey, en haar stem voerde Marieke in één ademteug terug naar de nachten in Amersfoort, toen ze met z'n drieën aan de keukentafel hadden gezeten zonder te weten of het huis nog veilig was. Claire vertelde over de vrijwilligster, over de heer met het Europese accent die de merklap had willen laten uitlenen, over het potloodteken in de map, over de man in de grijze jas en over het bericht in de tunnel. Marieke schreef mee. Op de achtergrond hoorde ze een mannenstem die af en toe rustig iets in het Engels zei.

‘Dat is John,’ zei Claire. ‘Hij weet het nu. Alles.’

‘Ga je naar de politie?’

Claire lachte kort en zonder vreugde. ‘En wat zeg ik dan? Dat ik een borduurwerk heb gefotografeerd en dat iemand daar boos om is?’

Ze spraken af dat Claire maandag het museum zou bellen om te vragen wie de lap had geschonken, en dat Marieke zou uitzoeken wie A.V. was. ‘Wees voorzichtig,’ zei Marieke, en ze hoorde zelf hoe vaak ze die woorden in haar leven al tegen deze vriendin had gezegd.

Toen ze had opgehangen, bleef ze nog een tijd met de telefoon in haar hand zitten. Ze had een boek over Pieter Harting geschreven, ze had lezingen gegeven in bibliotheken en op scholen, ze had in de tuin gewerkt en geleerd zelf brood te bakken, en ze had zichzelf voorgehouden dat dat genoeg was. Nu keek ze naar zeven kleine figuren in rood en blauw garen, en haar hart klopte sneller dan het in twee jaar had gedaan, en ze schaamde zich een beetje voor hoe blij ze daarmee was.

‘Je bent niet veranderd,’ zei Thomas zacht, en er zat geen verwijt in. ‘Je bent alleen twee jaar met vakantie geweest.’

Ze liepen terug naar het hotel aan het Lange Voorhout, een smal herenhuis dat tot boetiekhotel was verbouwd. Den Haag was stil op die bijzondere manier van een zaterdagnacht, met de verlichte ramen van ministeries waarachter nog altijd iemand werkte en de geur van natte bladeren onder de linden. Thomas had zijn arm om haar schouders gelegd en zei, half plagend en half ernstig, dat hij had geweten dat dit weekend te mooi was om waar te zijn.

‘Spinoza heeft hier gewoond,’ zei Marieke, alsof ze hem niet had gehoord. ‘Aan de Paviljoensgracht, tien minuten lopen. Daar is hij ook gestorven. Huygens woonde in Voorburg, een half uur met de tram, en Leeuwenhoek keek in Delft door zijn glaasjes, een kwartier verderop. Ze

kenden elkaar, Thomas. Spinoza sleep lenzen en Huygens kocht ze. Ze praatten over licht.'

'Glas,' zei Thomas. 'Drie mannen en glas.'

'Drie mannen die wilden zien.'

Bij de receptie zat een jonge nachtportier achter een scherm. Toen hij hen zag binnenkomen, stond hij op en haalde een envelop uit het vakje achter zich. 'Mevrouw Hagen? Deze is vanavond voor u afgegeven.'

Het was een gewone witte envelop zonder postzegel, met haar naam in blokletters. Marieke voelde Thomas naast zich verstarren. Ze vroeg wie hem had gebracht, en de portier zei dat het voor zijn dienst was gebeurd, maar dat zijn collega had genoteerd dat een heer hem rond zeven uur had afgegeven. Hij liet het briefje zien. *19.05 u., heer, geen naam.*

Om vijf over zeven zaten ze aan het voorgerecht. In New York was het toen vijf over één in de middag geweest, een half uur voordat Claire voor de vitrine in Bowne House had gestaan.

Ze maakte de envelop pas open op hun kamer, met de deur op slot en het kleine bureaulampje aan. Er zat één vel in, zwaar en crèmekleurig, van het soort dat je in een goede kantoorboekhandel per stuk koopt, en daarop stond in een keurig, ouderwets handschrift met blauwe inkt een enkele regel.

Laat de zeven rusten. Sommige waarheden zijn niet bedoeld om gevonden te worden.

Geen naam, geen datum. Thomas las het over haar schouder en zei zacht een woord dat hij zelden gebruikte.

'Hij wist het voordat zij het wist,' zei Marieke. 'Iemand wist dat Claire vandaag naar dat museum zou gaan, en dat ze mij de foto zou sturen. Hij heeft hem afgegeven voordat er iets te geven was.' Ze legde het vel naast haar telefoon, waarop de merklap nog openstond. 'En hij schrijft *de zeven*. Niet de merklap, niet het borduurwerk. De zeven. Hij weet wat ze betekenen, Thomas. En hij weet dat ik het ga uitzoeken.'

Thomas ging op de rand van het bed zitten en wreef met beide handen over zijn gezicht. Toen hij haar weer aankeek, zag ze in zijn ogen dezelfde vermoeidheid en dezelfde koppigheid die ze bij hem had gezien in de nacht dat een auto hen op de polderweg bijna in de sloot had gedrukt.

'We hadden een afspraak,' zei hij. 'Na het Eemmeer. Geen vensters meer, geen geheimen, geen families die vier eeuwen teruggaan.'

‘Ik weet het.’

‘We kunnen het teruggeven. Claire stuurt de foto’s naar dat museum en wij vergeten dat we ze ooit hebben gezien.’ Hij meende het, en hij zei het niet als verwijt. Hij bood haar een uitweg aan, zoals hij al haar hele leven uitwegen voor haar openhield, ook als hij wist dat ze er niet doorheen zou gaan.

Marieke keek naar het briefje. Laat de zeven rusten. Iemand had besloten dat zeven getuigen moesten zwijgen, en die iemand vond dat hij dat recht had. Ze trok haar opschrijfboekje naar zich toe, sloeg een nieuwe bladzijde open en schreef bovenaan, in haar kleine schuine handschrift, twee letters en een jaartal. A.V. 1946. Daaronder schreef ze de datum van de stemming die ze een paar uur eerder had weggeveegd, zonder te weten waarom.

‘Zij hebben de afspraak verbroken,’ zei ze. ‘Niet wij. Maar ik beloof je dit: we zeggen hardop wanneer we stoppen. En we doen niet alsof moed hetzelfde is als domheid.’

Thomas knikte langzaam. Ze spraken af wie ze zouden bellen, welke foto’s ze op welke plek zouden bewaren en wie ze zouden vertellen waar ze waren. Het waren kleine afspraken, bijna belachelijk klein naast een geheim dat vier eeuwen oud leek, en juist daarom hield Marieke eraan vast. Ze kon niet bepalen wat er achter de deur van de hotelkamer gebeurde. Ze kon wel bepalen hoe ze de volgende stap zette.

Om tien over één, toen Thomas al sliep en zij nog in het lichtje van het bureaulampje naar de zeven tekens zat te staren, lichtte haar telefoon op. Een nummer dat ze niet kende. Geen tekst.

Alleen een foto, met de flits uit, korrelig van het straatlicht. Een gevel aan het Lange Voorhout, een raam op de tweede verdieping met de gordijnen dicht en daarachter een klein geel lichtje.

Haar raam. Genomen van de overkant van de straat, nog geen minuut geleden.

Blanco bladzijde I

Het Getuigenboek – een onbeschreven blad

Na de laatste getuigenis in het Getuigenboek volgen tientallen bladen die nooit zijn beschreven. Pieter van Delen liet ze leeg in de nacht dat hij het boek begon, voor wie na hem zou komen. Op deze bladzijden staat niemand. Behalve, als u het toestaat, u.

Stel dat u zesentwintig bent. U hebt een goede baan, de beste die een jongen zonder geld en zonder familie kan krijgen, en u hebt hem te danken aan een vaste hand en een oom die de juiste mensen kent. Er is vanmiddag iets verschrikkelijks gebeurd, een paar passen van uw tafel, en het hele huis is in rouw en in paniek. Het is avond. Er staat een man achter uw stoel die beter gekleed is dan u ooit zult zijn, met een ring aan zijn vinger, en hij vraagt u één zin toe te voegen aan een verslag. Een kleine zin. Een zin die niemand kwaad doet en die een rouwend volk troost geeft. Het volk heeft een heilige nodig, zegt hij, en u weet dat hij gelijk heeft, want u hebt vanmiddag gezien hoe de mensen huilden.

U hebt die zin niet gezien. U hebt alleen gezien dat er schoenen werden gegeven.

Let op wat er in u gebeurt. Niet wat u zou moeten doen, maar wat u voelt. Misschien voelt u de kleine opluchting van iemand die een ander

de beslissing laat nemen. Misschien de gedachte dat het toch niemand zal schaden, en dat u morgen nog werk wilt hebben. Misschien de zachte stem die zegt dat de waarheid ook een vorm van wreedheid kan zijn, tegenover een weduwe, tegenover een volk. Misschien ergert u zich aan de toon van de man, en weigert u alleen omdat hij u niet aanstaat, en noemt u dat later moed.

Iedereen die ooit een verslag heeft geschreven, een rapport, een bericht, een getuigenis voor een rechter of een verhaal aan de keukentafel, heeft ergens een man met een ring achter zijn stoel gehad. Soms was het een baas. Soms een vriend. Soms was het een stem in het eigen hoofd die precies wist wat iedereen graag wilde horen.

Wat schrijft u?

Er stond ooit een man voor een stadhouder die hem vroeg wat waarheid was. Hij hield geen redevoering en hij zei niets wat de stadhouder wilde horen. Hij bleef staan, terwijl het hem alles zou kosten. Niemand dwong hem. Ook u dwingt niemand.

U hoeft het hier niet op te schrijven. Het blad blijft leeg. Maar onthoud wat u voelde, voordat u omslaat en leest wat een jongen van zesentwintig deed in de nacht van tien juli 1584.

3

De trap in het Prinsenhof

Delft – dinsdag 10 juli 1584

HET was een warme dinsdag, en de ramen van het Prinsenhof stonden open naar de binnenplaats, zodat de geur van gemaaid gras en de stank van de grachten tegelijk naar binnen dreven. Pieter van Delen zat aan de lange tafel in de schrijfkamer met een stapel brieven die voor de middag gekopieerd moesten zijn, en hij merkte dat hij voor de derde keer dezelfde regel overschreef.

Hij was zesentwintig, zoon van een Delftse lakenkoopman die zijn fortuin in de troebelen was kwijtgeraakt, en hij had zijn plaats aan het hof te danken aan een vaste hand, een goed geheugen en een oom die predikant was bij de Waalse gemeente. Twee jaar schreef hij nu over wat anderen dicteerden, rekeningen en verzoekschriften, brieven aan de Staten en aan de Franse hertog die de Nederlanden had zullen redden en dat niet had gedaan, en in die twee jaar had hij meer over de wereld geleerd dan in al zijn jaren in Leiden. Hij had vooral geleerd dat een oorlog grotendeels uit papier bestaat.

De prins zag hij meestal van een afstand, een man van eenenvijftig die er ouder uitzag, met een vermoeid gezicht, een grijzende baard en ogen die alles opnamen zonder iets prijs te geven. Ze noemden hem de

Zwijger, hoewel Pieter hem zelden had horen zwijgen. Hij praatte met iedereen, met burgemeesters en schippers, met gezanten en met de jongen die 's ochtends de haard aanstak, en hij luisterde met een geduld dat Pieter soms ergerde omdat de brieven intussen bleven liggen. Twee jaar eerder had een jonge Spanjaard hem in Antwerpen in het gezicht geschoten. De kogel was door zijn wang en zijn verhemelte gegaan, en wekenlang hadden zijn vrouw en zijn zuster om beurten hun duim op de wond gehouden om het bloeden te stelpen. Hij was hersteld, maar sindsdien sprak hij zachter, en wie goed keek, zag het litteken onder de baard. Op zijn hoofd stond een prijs van vijfentwintigduizend kronen, uitgelooft door de koning van Spanje zelf, en iedereen in het Prinsenhof wist het, de keukenmeiden inclusief.

Een week eerder had de prins Pieter voor het eerst zelf een brief gedictieerd, omdat zijn secretaris met koorts in bed lag. Pieter had een uur tegenover hem gezeten in de kleine werkkamer boven de eetzaal, met de pen in zijn hand en zijn hart in zijn keel. De brief was gericht aan de magistraat van een Brabantse stad die de katholieken uit hun ambten wilde zetten nu de stad aan de kant van de Opstand stond, en de prins had langzaam gesproken, zin voor zin. Hij was niet tegen de koning opgestaan om de ene dwang door de andere te vervangen. Wie gisteren om zijn geloof werd vervolgd, moest vandaag niet de vervolger worden. De katholieken bleven in hun ambt zolang ze de stad trouw waren. Halverwege had hij opgekeken en Pieter gevraagd of hij het daarmee eens was. Pieter had gestameld dat het niet aan hem was om daar iets van te vinden.

De prins had geglimlacht, de eerste en enige keer dat Pieter hem zag glimlachen. 'Iedereen moet daar iets van vinden,' had hij gezegd. 'Daar gaat de hele oorlog over.'

Die ochtend had Pieter in de gang de jonge Bourgondiër zien staan, een schrielle man met een bleek gezicht die zich Frans Guyon noemde en die een paar keer met brieven uit Frankrijk aan het hof was geweest. Hij droeg nieuwe schoenen. De prins had ze hem gegeven, had Pieter gehoord, omdat de zijne versleten waren, en daarbij een kleine som geld voor de reis naar huis. Pieter had hem gegroet, de jongen had beleefd teruggegroet, en Pieter had er geen moment meer aan gedacht.

Tot kort na het middagmaal de schoten vielen.

Het waren er drie, zo snel na elkaar dat ze als één klonken, en het geluid sloeg door het trappenhuis en de gangen als een deur die in een storm dichtvalt. Daarna was het een ogenblik volkomen stil, een stilte die Pieter de rest van zijn leven zou blijven horen, en toen begon iemand te schreeuwen. Hij rende de gang in, struikelde over een mand met linnengoed die een dienstmeid had laten vallen en kwam bij de trap die van de eetzaal naar de bovenverdieping liep.

Er hing een scherpe kruitlucht. Op de onderste treden lag de prins, half op zijn zij, met zijn hoofd tegen de muur en zijn hand op zijn borst. Om hem heen stonden mensen die niet wisten wat ze moesten doen: een hellebaardier met zijn wapen nog in de hand, een page die huilde, een knecht met een kan wijn die hij niet neerzette. Prinses Louise was uit de eetzaal gekomen en zat op haar knieën naast haar man, zonder geluid te maken, met een gezicht wit als kalk. Twaalf jaar eerder was haar vader in Parijs vermoord in de Bartholomeusnacht, en haar eerste man in dezelfde nacht. Nu zag ze voor de derde keer in haar leven een man op de grond liggen.

Pieter zag dat iedereen wachtte tot een ander het eerste bevel gaf. Het hof had de mensen geleerd naar boven te kijken voordat ze iets deden, en de man naar wie ze altijd keken, lag nu onder aan de trap. Alleen de knecht met de kan bewoog. Hij zette de kan eindelijk neer, trok zijn eigen kiel uit en vouwde hem onder het hoofd van de prins, zonder dat iemand het hem had gezegd. Pieter zou die beweging nooit vergeten. En hij zou nog iets onthouden wat hij nooit kon verklaren: dat er boven aan de trap iemand stond die niet bewoog en niets deed, die geen hellebaardier was en geen page en geen knecht, en die alleen keek. Niet naar de prins. Naar Pieter. Alsof die persoon wilde zien wat hij met deze dag zou doen.

Wat de prins zei, wist hij later nooit helemaal zeker, omdat zijn herinnering in de jaren daarna door zoveel verhalen werd overschreven, maar van één ding was hij zeker. De prins opende zijn ogen, keek naar het plafond van het trappenhuis en zei met een stem die nauwelijks meer was dan adem: *'Mon Dieu, ayez pitié de mon âme. Mon Dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple.'*

Mijn God, heb medelijden met mijn ziel. Mijn God, heb medelijden met dit arme volk. Pieter had veel mensen horen bidden, in kerken en aan

sterfbedden, maar nog nooit iemand die op het moment van zijn dood eerst om zijn eigen ziel vroeg en daarna, in dezelfde adem, om een heel land.

Gravin Catharina, de zuster van de prins, kwam de trap af gesneld en knielde aan de andere kant. Ze vroeg hem in het Duits of hij zijn ziel aan Jezus Christus beval. Pieter hoorde het antwoord, één enkel woord, zacht maar duidelijk.

‘Ja.’

Daarna zei de prins niets meer. Ze droegen hem naar boven en legden hem op een rustbank, en Pieter stond in de deuropening en zag hoe de lijfarts zich over hem boog en na een paar minuten zijn hoofd schudde.

Buiten blaften honden, en iemand op de binnenplaats riep dat de moordenaar was gegrepen bij de wallen, dat hij over de muur had willen springen en in de gracht was gevallen, en dat het de jonge Bourgondiër was. Later bleek dat er geen Frans Guyon bestond. De man heette Balthasar Gerards, een katholieke klerk uit de Franche-Comté, die jarenlang op dit ogenblik had gewacht en de pistolen had gekocht met het geld dat de prins hem voor de reis had gegeven. Pieter dacht aan de schoenen. Hij zou de rest van zijn leven aan de schoenen denken.

Die middag en die avond was het Prinsenhof een bijenkorf van angst. Raadsheren kwamen en gingen, bodes werden te paard naar Den Haag en Leiden gestuurd, de stadspoorten gingen dicht. Niemand wist of er meer moordenaars waren, of de Spanjaarden nu zouden aanvallen, of het hele bouwwerk van de Opstand als een kaartenhuis zou instorten. Pieter schreef brieven tot zijn hand verkrampde, steeds dezelfde zinnen over het droevig verscheiden van Zijne Excellentie, en tussen twee brieven door merkte hij hoe snel de dood van een man een bruikbaar verhaal werd. De ene bode sprak al van een martelaar, de andere van een samenzwering die tot in Parijs reikte, en een derde wist zeker dat de prins zijn dood had zien aankomen.

Tegen de avond kwam een jonge edelman met een kanten kraag en een ring met een wapen erop de schrijfkamer in. Hij boog zich over Pieters schouder en las mee met het verslag dat de Staten de volgende ochtend moesten krijgen.

‘Zet erbij,’ zei hij, ‘dat Zijne Excellentie die schurk de schoenen uit christelijke barmhartigheid gaf, wetende wat hij van plan was. Het volk heeft een heilige nodig.’

‘Ik heb gezien dat hij de schoenen gaf,’ zei Pieter. ‘Ik heb niet gezien wat hij wist.’

‘Dan schrijf je het op zoals het hoort.’

‘Ik kan opschrijven wat er gebeurde. Ik kan niet opschrijven wat er in zijn hart was.’

De edelman bekeek hem lang, zoals je een gezicht bekijkt dat je wilt onthouden. Toen noemde hij hem ondankbaar en liep weg, en zijn hakken klikten op de tegels van de gang tot het geluid wegstierf. Pieter bleef met de pen in zijn hand zitten. Hij was genoemd naar een visser die op een binnenplaats bij een vuur drie keer had gezegd dat hij een man niet kende, omdat een dienstmeisje het hem vroeg en hij bang was. Zijn moeder had hem dat verhaal vaak verteld, en hij had het altijd een verhaal over zwakte gevonden. Vanavond begreep hij dat het een verhaal was over hoe gewoon het is.

Het was al donker toen Jean Taffin binnenkwam. De hofpredikant was een Waal uit Doornik, een geleerde man die boeken had geschreven over de troost van de gelovigen en die een vriend was van Pieters oom, en hij was in één middag tien jaar ouder geworden. Hij deed de deur achter zich dicht en ging tegenover Pieter zitten, en een tijd lang zaten ze zonder te praten in het licht van twee kaarsen, terwijl de geluiden in het huis langzaam verstomden.

‘Wat heb je gehoord?’ vroeg Taffin ten slotte. ‘Onder aan de trap.’

Pieter vertelde het hem, de woorden in het Frans en het ene woord in het Duits, en hij zag de predikant zijn ogen sluiten.

‘Morgen,’ zei Taffin, ‘doen er tien verhalen over vandaag de ronde. Over een week twintig. Sommigen zullen zeggen dat hij stierf als een heilige en anderen dat hij stierf als een ketter, en ze zullen allebei zijn woorden gebruiken om hun eigen gelijk te halen. Over vijftig jaar weet niemand meer wat er werkelijk is gebeurd, behalve wat is opgeschreven door wie erbij was.’

‘Die edelman wilde dat ik schreef dat hij wist wat Gerards van plan was.’

Taffin legde zijn hand plat op de stapel ongebruikte papieren. ‘Hij was geen heilige, Pieter. Dat weet jij, en ik weet het. Hij is als lutheraan geboren en als katholiek opgevoed aan het hof van de keizer, en hij is van geloof veranderd toen het hem uitkwam. Hij is vier keer getrouwd, niet altijd

uit liefde. Hij heeft oorlogen gevoerd waarin onschuldigen stierven, en hij heeft mannen vertrouwd die hem verraden hebben.' Hij zweeg even. 'Maar hij heeft ook iets gezegd wat bijna niemand in deze eeuw durft te zeggen. Dat een vorst niet heerst over het geweten van zijn onderdanen. Dat niemand om zijn geloof vervolgd mag worden. Hij heeft het gemeend, en hij heeft ervoor betaald. Daarvan moet iemand getuigen. Niet van zijn heiligheid, maar van zijn worsteling.'

'Wie maakt de doden tot heiligen?' vroeg Pieter.

'Mensen die hun fouten willen vergeten,' zei Taffin. 'En wie ze tot monsters maakt, wil leren haten. Doe geen van beide.'

Toen Taffin was vertrokken, bleef Pieter lang zitten. Hij dacht aan de stem onder aan de trap, aan de kiel van de knecht en aan de ring van de edelman, en aan de schoenen. Toen stond hij op, liep naar de kast waar de ongebruikte registers lagen en haalde er een uit, een stevig boek in kalfsleer, bestemd voor de rekeningen van de hofhouding. Niemand zou die rekeningen nu nog betalen.

Hij sneed een nieuwe ganzenveer, doopte die in de inkt en schreef op de eerste bladzijde de titel en de datum. *Getuigenboek, begonnen te Delft in den nacht van den tienden julij 1584*. Daaronder schreef hij de regel waaraan hij zich de rest van zijn leven zou houden.

Wij verzamelen getuigen, geen heiligen.

Daarna sloeg hij het hele lege boek om, tot aan het allerlaatste blad, en schreef daar ook iets, één regel, klein en zorgvuldig, en drukte er een vel vloeipapier op. Het was geen regel die hij zelf had bedacht. Het was de regel waaraan hij had gedacht onder aan de trap, toen een stervende man om genade vroeg voor zijn ziel en voor een volk. Niemand zou hem lezen zolang Pieter leefde.

De klop op de deur kwam voordat de inkt droog was. In de gang stond een man die hij niet kende, met regenwater in zijn baard en een gevouwen brief in zijn hand, en op het lakzegel van die brief stonden zeven lijnen binnen een gesloten cirkel. De man zei dat Pieter iets had opgeschreven wat niet in een boek hoorde, en Pieter antwoordde dat zijn meester het dan zelf had moeten komen halen. De man glimlachte en ging, en pas toen Pieter weer aan tafel zat, beseftte hij dat hij de edelman met de ring nooit had verteld dat hij een boek wilde beginnen. Hij had het tegen niemand gezegd. Hij had het een uur geleden zelf nog niet geweten.

Hij schreef toch. Hij schreef op de tweede bladzijde alles op wat hij die dag had gezien, zonder iets weg te laten en zonder iets mooier te maken, ook het ene woord in het Duits, ook de schoenen, ook de knecht met de kiel en de edelman met de ring. Toen de klok van de Oude Kerk vier uur sloeg en het eerste grijze licht over de daken van Delft kroop, had hij elf bladzijden gevuld, en hij wist dat hij nooit meer zou ophouden.

Op de trap klonk een voetstap.

Pieter hield zijn pen stil en luisterde. De voetstap bleef staan, een paar treden onder de deur, alsof iemand zelf ook luisterde. Pieter schoof het register onder de stapel brieven aan de Staten, legde de bovenste brief er recht op en doopte zijn pen opnieuw in de inkt. Toen de deur openging, schreef hij met vaste hand over het droevig verscheiden van Zijne Excellentie, en hij keek niet op.

4

De bibliothecaresse

Den Haag – zondag 8 oktober 2028

OM drie uur 's nachts had Thomas bij de receptie een andere kamer geëist, aan de achterkant, met uitzicht op een binnenplaats waar niemand aan de overkant kon staan, en de nachtportier had zijn wenkbrauwen opgetrokken en hem daarna zonder één vraag een nieuwe sleutel gegeven. Om zeven uur zat Marieke aan het bureau onder het raam van die nieuwe kamer, met haar laptop, haar opschrijfboekje en een kop hotelkoffie die naar karton smaakte. Het regende, een fijne aanhoudende Haagse regen die de stad in een grijze waas hulde. Thomas sliep, of deed alsof.

Claire had haar om half drie nog een bericht gestuurd. De vrijwilligster van Bowne House, die haar bij het afscheid haar kaartje had gegeven, had haar 's avonds thuis teruggebeld. De merklap was een jaar geleden aan het museum geschonken door ene Ruth Albright uit Hoboken, en de borduurster was haar grootmoeder geweest, Anna Albright, geboren Verhoef. A.V. Marieke had het gelezen en daarna niet meer geslapen.

Een vrouw die in 1946 een rij Nederlandse getuigen had geborduurd onder een regel die klonk als een opdracht, en die daarna naar Amerika was vertrokken. Het was een begin. Maar een naam als Verhoef had in Nederland duizenden dragers gehad.

Thomas werd wakker toen ze voor de derde keer zuchtte. Hij kwam in zijn T-shirt achter haar staan, las over haar schouder mee en nam zonder iets te vragen haar laptop over, omdat hij archivaris was tot in zijn vingertoppen en omdat een spoor dat hij kon ruiken hem gelukkiger maakte dan een vrije zondag. Binnen tien minuten zat hij in de passagierslijsten van de Holland-Amerika Lijn die het Stadsarchief Rotterdam online had gezet.

‘Achtien april negentienzevenveertig,’ zei hij. ‘De *Veendam*, van Rotterdam naar Hoboken. Verhoef, Anna Cornelia, geboren veertien maart negentienhonderdthalf te ’s-Gravenhage. Ongehuwd. Beroep: bibliothecaresse.’ Hij keek om, met de ingehouden triomf die hij altijd had wanneer een bron zich gewonnen gaf. ‘Een Haagse bibliothecaresse in de oorlog, Marieke. Dan is er maar één plek waar ik zou beginnen.’

De Koninklijke Bibliotheek was op zondag dicht. Thomas belde zijn chef bij Archief Eemland en vertelde iets over een familieaangelegenheid, wat strikt genomen niet gelogen was, en Marieke stuurde een mail aan een oud-studiegenote die bij de afdeling collecties van de KB werkte. Daarna was er niets te doen dan wachten, en daar was Marieke nooit goed in geweest.

Tegen het middaguur werd het droog. Ze liepen zonder doel door het centrum, langs het Binnenhof met zijn steigers en hekken en over het Plein, en zonder het af te spreken kwamen ze uit bij de Paviljoensgracht, een stille gracht met lage huizen en hoge bomen. Halverwege stond een bescheiden pand met een gevelsteen en een bordje naast de deur. *Spinozahuis*. Hier had de filosoof zijn laatste jaren gewoond, op een zolderkamer bij een schilder, en hier was hij op een zondag in februari 1677 gestorven.

Voor de deur stond een groepje mensen bij een standaard met een affiche. *Zondagmiddaglezing. Vrijheid zonder God? Spinoza en de publieke ruimte. Spreker: dr. Damian Hush, directeur van het Instituut Ethica.*

Het was tien voor twee. Thomas keek naar Marieke en haalde zijn schouders op met de berusting van een man die wist dat hij het toch niet kon tegenhouden.

Binnen was het smal en schemerig, met klapstoeltjes, een paar vitrines met oude uitgaven en aan de wand een portret van Spinoza met zijn lange zwarte haar, zijn donkere ogen en dat merkwaardig zachte gezicht dat Marieke altijd had verbaasd bij een man die zoveel mensen bang had

gemaakt. Ze gingen achteraan zitten. Er waren misschien veertig mensen, oudere echtparen, een paar studenten en een man met een notitieblok die eruitzag als een journalist.

Damian Hush was jonger dan ze had verwacht, begin vijftig, slank en zorgvuldig gekleed in een donkerblauw pak zonder das, met kortgeknipt zilvergrijs haar en een smal, intelligent gezicht. Hij sprak zonder papier, met een warme, beheerste stem, en binnen vijf minuten had hij de zaal in zijn hand.

‘Spinoza las de Bijbel als een boek dat door mensen in hun eigen tijd was geschreven,’ zei hij, ‘en hij trok God en de natuur zo dicht naar elkaar toe dat de oude zekerheden begonnen te wankelen. *Deus sive natura*. God, of de natuur.’ Hij liet een stilte vallen, net lang genoeg. ‘Ik stel u vandaag een eenvoudige vraag. Wie bepaalt eigenlijk wat u in de publieke ruimte nog mag geloven?’

Marieke begreep waarom de zaal luisterde. Hush maakte van ingewikkelde ideeën iets wat iedereen meteen herkende, en veel van wat hij vertelde, klopte. De vernietigende ban waarmee de Portugees-Joodse gemeente van Amsterdam de jonge Spinoza in 1656 had uitgestoten. De dominees die zijn boeken lieten verbieden. De vrijheid van denken die hij had verdedigd toen dat levensgevaarlijk was. Wat haar onrustig maakte, was hoe soepel hij van de zeventiende eeuw naar deze maand gleed, zo vloeiend dat de grens onzichtbaar werd. Hij sprak over de wet op de neutrale publieke ruimte, die over vijf weken in de Kamer werd gestemd, en die religieuze verwijzingen uit overheidsgebouwen, publiek bekostigde scholen en officiële plechtigheden wilde weren. Hij sprak over de Nederlandse traditie van verdraagzaamheid, die volgens hem altijd een seculiere traditie was geweest, gekleed in de kleren van de kerk omdat er destijds geen andere kleren te krijgen waren.

‘Onze zogenaamde vaders van de vrijheid,’ zei hij met een glimlach waarop de zaal grinnikte, ‘Oranje, De Groot, Huygens, worden graag voorgesteld als vrome christenen. Maar wie de bronnen leest, ziet mannen die het geloof gebruikten zolang het hun uitkwam.’

Thomas boog zich naar haar toe. ‘Drie van de zeven,’ fluisterde hij.

Na afloop dromden de mensen om de spreker heen. Marieke wilde opstaan toen ze merkte dat Hush over de hoofden heen naar haar keek.

Hij maakte zich met een paar beleefde woorden los uit de groep en kwam door het gangpad naar achteren, met zijn hand al uitgestoken.

‘Mevrouw Hagen,’ zei hij, op de toon van een oude bekende. ‘Wat een eer. Ik heb uw boek over Pieter Harting gelezen. Fascinerend, al ben ik het niet met al uw conclusies eens.’

Zijn hand was droog en koel. Marieke vroeg hoe hij wist wie ze was, en hij lachte en zei dat ze twee jaar geleden in alle kranten had gestaan, en dat hij als liefhebber van geschiedenis natuurlijk alles had gevolgd. Toen boog hij zich iets naar haar toe en zei zachter: ‘Ik hoop dat we elkaar binnenkort spreken. Ik denk dat we meer gemeen hebben dan u denkt. We zoeken allebei naar wat er werkelijk is gebeurd, nietwaar?’

Buiten liep Thomas een tijd zwijgend naast haar. Pas bij de Gedempte Burgwal zei hij wat ze allebei dachten. ‘Hij wist dat je er zou zijn.’

‘Hij kwam niet naar me toe omdat hij me herkende. Hij kwam omdat hij me verwachtte.’

‘Denk je dat hij die brief heeft geschreven?’

‘Een man die zo graag praat, schrijft geen anonieme briefjes.’ Ze bleef staan en keek terug over de gracht. ‘Maar hij weet iets.’

Hush stond in de deuropening van het Spinozahuis te praten met een man in een lange grijze jas, die met zijn rug naar haar toe stond. Toen Hush opkeek en haar zag, hief hij vriendelijk zijn hand.

De man in de grijze jas draaide zich niet om.

* * *

Koninklijke Bibliotheek, Den Haag – maandag 9 oktober 2028

Om half tien zaten ze in een kleine werkkamer achter de studiezaal van de Koninklijke Bibliotheek, aan een tafel met twee grijze archiefdozen die Ineke, de oud-studiegenote met de paarse bril, uit het depot had laten komen. Het personeelsarchief van de KB uit de jaren dertig en veertig was niet openbaar, maar Ineke had een uitzondering gemaakt, omdat Marieke historica was en omdat het om een vrouw ging die al bijna veertig jaar dood was.

Het dossier van Anna Cornelia Verhoef was dun. Een sollicitatiebrief uit 1936 in een helder, regelmatig handschrift. Een getuigschrift

van de Leidse universiteit, waar ze letterkunde had gestudeerd. Een aanstelling als assistent-bibliothecaresse bij de afdeling handschriften. Een paar jaarlijkse beoordelingen, allemaal lovend. En een ontslagbrief uit december 1946, op eigen verzoek, zonder opgaaf van redenen.

‘De handschriftenafdeling was in de oorlog een merkwaardige plek,’ zei Ineke terwijl ze bladerden. ‘Er werkte maar een handvol mensen, de conservator had voor de oorlog al met pensioen gemoeten, en de bezetter had weinig belangstelling voor getijdenboeken en zeventiende-eeuwse brieven, tenzij ze Duits waren of iets met het Germaanse verleden te maken hadden. Juist daardoor werd het een schuilplaats. Particuliere archieven van Joodse families die in bewaring werden gegeven en nooit meer opgehaald. Verboden boeken tussen de oude drukken. Volgens een verhaal dat hier nog rondgaat zelfs een radio in een kast achter de catalogi.’ Ze tikte met een potlood op de map. ‘Als je in die jaren iets wilde verstoppen, was een bibliotheek geen slechte plek. Er waren te veel papieren om allemaal te controleren. Maar voor iemand die precies wist wat hij zocht, was het een val. Je kwam er niet meer uit met wat je had verstopt zonder dat het opviel.’

Tussen de beoordelingen zat een vel dat er niet thuishoorde. Het was een getypt memorandum van de directie, gedateerd 9 november 1943, met in de rechterbovenhoek een stempel van de Sicherheitsdienst. Thomas las het langzaam voor, terwijl Marieke meeschreef. Mejuffrouw Verhoef was op 8 november door twee heren van de Sicherheitsdienst ondervraagd naar aanleiding van een melding over het zoekraken van een handschrift uit particulier bezit, dat in bewaring was gegeven. Mejuffrouw Verhoef had verklaard van niets te weten. Een onderzoek in de handschriftenafdeling had niets opgeleverd. De melding was afkomstig van een particulier wiens naam niet werd genoemd. Er stond alleen: *een vooraanstaand ingezetene te Baarn*.

Thomas legde het vel neer. Hij was bleek geworden.

Ze wisten allebei wie er in die jaren in Baarn had gewoond, in een villa aan de rand van de bossen met een uitzicht dat tot aan de Eem reikte. Ze hadden die familie twee jaar geleden leren kennen, en Marieke had gehoopt dat ze haar naam nooit meer zou hoeven uitspreken.

Ineke wilde de map al sluiten toen achter het memorandum nog iets zichtbaar werd: een smal, vergeeld systeemkaartje uit de oude catalogus,

met in de bovenhoek een datum, *maart 1939*, en een naam die Marieke onmiddellijk herkende. *Prof. dr. J. Huizinga, Leiden*. De grote historicus had in het voorjaar voor de oorlog een oude catalogusbeschrijving van een particuliere bruikleen vergeleken met een nieuwere inventaris, en hij had een verschil genoteerd. In de oude beschrijving was sprake van *getuigenissen van onderscheiden hand, van 1584 tot in deze eeuw*. In de nieuwe inventaris stond alleen nog *familiepapieren, privé*. Huizinga trok geen conclusie. Hij schreef alleen, in zijn kleine, nette hand, dat *een gewijzigde beschrijving niet mag worden verward met het verdwijnen van het beschrevene*.

Onder zijn regel had iemand later met potlood geschreven, in een handschrift dat ze een kwartier eerder in een sollicitatiebrief hadden gezien: *Gezien. Niet alles in bewaring is bedoeld om bezit te worden*. A.V.

‘Huizinga heeft het boek nooit gezien,’ zei Thomas langzaam. ‘Hij heeft alleen gezien dat iemand de beschrijving had veranderd.’

‘En hij was historicus genoeg om te weten dat dat iets betekent.’ Marieke fotografeerde het kaartje van alle kanten. ‘Iemand heeft in de jaren dertig geprobeerd een boek te laten verdwijnen door het een andere naam te geven. En een bibliothecaresse van zevenentwintig heeft het gemerkt.’

Haar telefoon trilde. Het was Claire, en in New Jersey was het half vier in de nacht. Marieke liep de gang in en nam op.

‘Ze hebben ingebroken.’ Claires stem was schor. ‘Vannacht, in Bowne House. Om twee uur ging het alarm af. De politie was er binnen tien minuten, maar ze waren al weg. Ze hebben geen zilver meegenomen, geen schilderij, zelfs de remonstrantie niet. Ze hebben één vitrine opengemaakt, Marieke. Eén.’

Marieke sloot haar ogen en leunde tegen de koele muur van de gang. Achter haar hoorde ze het gewone leven van een bibliotheek op maandagochtend, het omslaan van bladzijden, het tikken van toetsenborden, een kar die over het linoleum reed.

‘De merklap,’ zei ze.

‘Weg,’ zei Claire. ‘Mijn foto’s zijn het enige wat er nog van over is.’

Marieke keek door het glas van de deur naar de werkkamer, waar Thomas over het kaartje van Huizinga gebogen zat. Iemand had in 1939 een beschrijving veranderd. Iemand had in 1943 de Sicherheitsdienst op

een bibliothecaresse afgestuurd. En iemand had vannacht in New York één vitrine opengemaakt, achtentwintig uur nadat Claire die had gefotografeerd. Ze begreep dat het niet drie verschillende iemanden waren. Het was één familie, en die had haar geduld nooit verloren.